
Toraman, Ali (2022). "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 11-26.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ATEŞ KÜLTÜ VE AMASYA'DAKİ İZLERİ CULT OF FIRE IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS TRACES IN AMASYA

Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN*
Amasya Üniversitesi
alitoraman84@gmail.com

Öz

Tarih boyunca milletlerin hayatını etkileyen, insanların gündelik yaşamlarında doğrudan etkili olan ve onların davranışlarına, düşüncelerine, faaliyetlerine yön veren veya tesiri dokunan bazı uygulamalar ve kurallar mevcut olmuştur. Bunlar dini inanç veya halk inanışları olarak kendini gösterir ve birtakım ritüeller ve kültürler çerçevesinde tezahür eder. Türk kültüründe doğadaki bazı varlıkların canlı kabul edilmesi veya onlara saygı ile yaklaşılması da su, ağaç, dağ, taş gibi birçok nesne etrafında kült oluşmasına sebep olmuş, Türk mitolojisine konu edilen bu kültürler de çeşitli yönleriyle insanların davranış ve düşüncelerini şekillendirmiştir. Geleneksel Türk Dini bağlamında ifade edebileceğimiz Türk halk inanışları içerisinde önemli kültürlerden birisini de ateş oluşturmuştur. Türk milleti en eski zamanlardan beri ateş etrafında veya ateş merkezli birtakım uygulamalar ve ritüeller gerçekleştirmiş ve bu inanışlarını değişen zaman ve mekâna bakmaksızın gittikleri her yere kendileri ile birlikte götürmüşlerdir. Türk kültür ve mitolojisinde ateş kültü kendisini çeşitli yönleriyle göstermiştir. Bazen temizleyici/arındırıcı bir unsur olarak kötü ruhlardan ve kötülüklerden koruyan; bazen hastalıklara karşı iyileştirici, tedavi edici bir unsur olarak; kimi

* ORCID: orcid.org/0000-0001-8513-9148

zaman nazardan koruyan; genel anlamda ise aile-ocak-ev-atalar kültü ile bağlantılı olarak günümüze kadar ulaşan ve günümüzde halen varlığını devam ettiren bir kült olagelmıştır. Sahip olduğu bu özelliklerinden dolayı da ateşe saygıyla yaklaşılmış ve bazı davranışlardan onu kızdıracığı, kızdığı zaman da insanlara zarar vereceği düşüncesiyle uzak durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk mitolojisi, ateş, tarih, kültür, inanış

Abstract

Throughout history, some practices and rules have affected the lives of nations and have been directly influential in people's daily lives, directing or affecting their behaviours, thoughts and activities. These show themselves in the form of religious or folk beliefs and within the framework of certain rituals and cults. In Turkish culture, the acceptance of particular beings in nature as living or approaching them with respect has also led to cults around many objects such as water, tree, mountain and stone. The cults that are the subject of Turkish mythology have also shaped the behaviour and thoughts of people in various aspects. One of the crucial cults among Turkish folk beliefs, which we can express in the context of traditional Turkish religion, is fire. The Turkish nation has carried out some practices and rituals around fire or fire-centred since the earliest times, and they have taken these beliefs with them wherever they go, regardless of the changing time and place. The fire cult showed itself in various aspects of Turkish culture and mythology. Sometimes as a cleansing element, it protects from evil spirits and evil; sometimes as a healing, therapeutic element against diseases; sometimes protecting from the evil eye; In general terms, it has been a cult that has survived until today in connection with the cult of family-hearth-house-ancestors. Because of these characteristics, the fire was approached with respect and some behaviours were avoided with the thought that it would anger her and harm people when she was angry.

Keywords: Turkish mythology, fire, history, culture, belief

Giriş

İlkçağlardan itibaren insanlar ve toplumlar doğaya karşı bir merak ve korku içerisinde olmuşlardır. Doğadaki birtakım coğrafi yapılar, bazı nesnelere, akıl-sır erdiremedikleri meteorolojik olaylar insanoğlunun dikkatini çekmiş ve henüz bilimin yeteri

kadar gelişmediği zamanlarda bu tabiat olayları insanlar tarafından korku, kuşku, şüphe ile karşılanmış ve birtakım gizli güçlerin varlığı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla eski toplumların inanç ve inanışlarının şekillenmesinde coğrafi şartlar ve tabiat olayları da etkili olmuştur.

Eski Türk toplumunun inanç sisteminde ise Geleneksel Türk Dini olarak ifade edebileceğimiz tek tanrılı ve Türklerin Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünü (Güngör, 2007: 1) yer alır. Bu dini yapının temel unsurları içerisinde tabiattaki gizli güçlerin varlığına dair naturist inançlar da bulunmaktaydı (Güngör, 2012: 25; Günay, 2015: 585; Polat, 2013a: 4-6). Göktürk kitabelerinde de “Iduk Yer-Sub” olarak ifade edilen kutsal yer ve sular hem koruyucu ruhları hem de vatan kavramını içinde barındırmıştır (Kafesoğlu, 1998: 303; Kafesoğlu, 2002: 297; Polat, 2013b: 1064-1066). Türkler, tabiattaki bazı yerleri, nesnelere kutsal kabul etmişler, buraların gizli ruhlara sahip olduğunu, buraları koruyan izi/iye (ruhlar) bulunduğunu düşünmüşler ve bu ruhlara tazim etmişlerdir. Doğadaki varlıkların bir ruha sahip olması, yani her şeyin canlı kabul edilmesi inanış bağlamında bazı kültürlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Türk kültüründe ağaç, dağ, orman, kaya, su, ateş gibi kültürler doğmuştur.

Eski Türkler, kâinatı ruhlarla dolu bir âlem olarak kabul etmişlerdi. Burada hemen belirtmek gerekir ki, Türkler toprağa, suya, ateşe kutsiyet yüklemekle birlikte, tek yaratıcı kabul ettikleri tek Tanrı'ya inanırlardı. Bu yüzden doğadaki birtakım güçlerin kutsal kabul edilmesi ile onlara inanılması arasında çok fark vardır (Memmedov, 2002: 330; Kocasavaş, 2002: 328). Doğada canlı kabul edilen varlıklar ve onların arkasındaki güçler saygı görür, ululanır, yüceltilir ve bu inanç etrafında bazı ritüeller gerçekleştirilirdi. İnsan doğası gereği de kendi gücünü aşan gizemli olayları ve varlıkları kutsama eğilimi göstermiştir.

Evrenin oluşu söz konusu olduğunda ise özellikle dört ana element öne sürülür ki, bunlar toprak, hava, su ve ateştir. Bu

yüzden bu elementler dünya kültürlerinde ve inançlarında kendilerine farklı şekillerde ve boyutlarda yer edinmişlerdir. Bu elementler içerisindeki ateş, gerek eski Türk kültüründe ve inanışlarında gerekse günümüz Anadolu halk inanışlarında oldukça sık karşılaşılan ve inanış kapsamında varlığını devam ettiren kültürlere birisi haline gelmiştir. Çalışmamızda ateş kültürünün eski Türk kültürü ve mitolojisindeki yeri ve önemi değerlendirilecek ve akabinde Anadolu'ya yansımaları kapsamında Amasya'daki örnekleri ele alınacaktır.

1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültüne Genel Bir Bakış

Ateş, insanlık tarihinin önemli buluşlarından birisidir ve tarih boyunca gerek günlük yaşamda, gerek kültürel hayatta ve gerekse dini konuda kendisine önemli bir yer edinmiştir. Ateş en başta ısıtan, yiyecekleri pişiren, silah ve eşya yapımında kullanılan bir elementtir. Türkler de ateşi günlük hayatlarının birçok alanında kullandıklarından ateşe saygı duymuşlar ve ateş kültü kapsamında çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir.

14

Eski Türklerde ve günümüz Altay, Yakut Türklerinde ateş canlı bir varlık olarak düşünülmüş ve ateşin bir ruhu olduğu inancı hâkim olmuştur. Altaylılar bu ruha, ot ezi (ateş sahibi) demişlerdir (Kara Düzgün, 2017: 151; Çoruhlu, 2000: 49). Ateş iyisi de denilen bu ruh, kendisine saygı gösterildiği, kurbanlar adandığı ve ikramlarda bulunduğu sürece "kam"a yardım edip denileni yaptığı, hoşnut edildiğinde evin huzurlu olduğu inancı hâkimdir. Ayrıca ateşe saçı saçıp gerekli saygıyı göstermeyen ailelerin felakete uğrayacağına inanılır (Dilek, 2015: 280-281). Ateş ruhundan dolayı ateşe zarar verecek davranışlardan kaçınılırdı. Bu bağlamda ateş demir, bıçak gibi maden bir eşya ile karıştırılmaz, bu sert cisimlerin ateşin ruhunu yaralayacağı ve zarar vereceğine inanılırdı. Ayrıca ateşe su dökülmez, kötü söz söylenmez, çöp atılmaz, zarar verecek hiçbir davranışta bulunmazdı. Eğer ateşe zarar verilir ve ateş ruhu kızdırılırsa, bunu yapan insana zararının dokunacağına da inanılırdı.

Türk mitolojisinde ateşe çeşitli anlamlar ve görevler yüklendiği gibi ateşin kökeni hakkında da çeşitli rivayetler anlatıla gelmiştir.

Bu rivayetlerde genel olarak ateşin göklerden, bizzat ilahi kaynak tarafından insanoğluna kazandırıldığı görülmektedir. Bir Altay efsanesinde ateş yakma insanlara Tanrı tarafından öğretilmiştir (Kara Düzgün, 2017: 150). Altay Yaratılış Destanı'na göre ateşi yaratan Tanrı Ülgen idi ve Tanrı Ülgen, üç ateşi yakıp, üç ayaklı (sacayağı) dikip, yapıp insanoğluna verendir. Yakut Türklerine göre de ateş, göklerin üçüncü katında oturan Ulu-toyon tarafından ateş kargası yoluyla insanoğluna gönderilmiştir. Göktürklerin Türeyiş Destanı'na göre ise ateşi Türklerin ataları bulmuştur (Ögel, 1995: 500-502). Yine ateşin kökeni ile ilgili olarak, bazı Altay masallarında ateşi, Tanrı Ülgen'in kızlarının insanlara gönderdiği; Tanrı Ülgen'in iki taş alarak birbirine vurup kıvılcım çıkardığı; Tunguz inanışında gök gürültüsü kuşunun ateşi gökten indirdiği; Buryat masalında kirpiye benzer bir hayvanın ateşi bulduğu yönünde birçok anlatı mevcuttur (Kırcı, 1998: 399-400). Türk mitolojisinde ateşin cinsiyeti konusunda da anlatılar mevcuttur ancak burada ateşin dişi veya eril olduğu konusunda farklı rivayetler yer alır (Kara Düzgün, 2017: 152-153).

Geleneksel Türk dininden günümüze kadar süregelen ve tüm canlılığı ile varlığını devam ettiren Ateş ve Ocak inanışı, tapınma objesi değil, temizleme vasıtasıdır ve bu niteliği ile Zerdüştî ateşten ayrılır. Türk kültüründe ateş ve ateşe bağlı olarak birtakım ritüeller gerçekleştirilir, bunlardan biri olan tütsüleme; evi, iş yerini, çarşuyu, pazarı vb. kötü ruhlardan korumak için yapılır (Güngör, 2007: 5). Ateşin bu temizleyici özelliği dışında, tedavi edici, nazardan koruyucu, Şamana yardım edici, aile ocağını besleyici özellikleri Türk kültür ve mitolojisinde ateşe yüklenen belli başlı görevlerdir. Bununla birlikte Türk mitolojisi bağlamında ateşle ilgili geniş bilgiler mevcuttur. Ancak eski Türk kültüründeki ateşle ilgili inanışlara geniş olarak yer vermekten ziyade, bu tanımlayıcı kısa bilgilerin ardından aşağıda Amasya'da ateş kültürüyle ilgili tespit edilen inanışlar çerçevesinde konuya devam edilecektir.

2.Türk Mitolojisinde Ateşin Temizleyici/Arındırıcı Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Tarih boyunca Türkler, ateşin temizleyici/arındırıcı özelliğine inanmışlardır. Bu yönüyle ateş, kötülüklerden, kötü ruhlardan, kötü düşünce ve faaliyetlerden arındırıcı bir özelliğe sahiptir. Ateşin bu yönü Göktürklerde açık bir şekilde kayıtlara geçmiştir. Göktürlere gelen Bizans elçisi Zemarkhos, Göktürk kağanının huzuruna çıkmadan önce bir ateş yakılmış ve bu elçi ile birlikte gelen heyetin eşyaları üzerinde ateş ve tütsü gezdirilmiş, böylece kötü ruhlardan arındırıldığı düşünülmüştür. Ayrıca Zemarkhos ve heyeti iki ateş arasında geçirilerek kötü ruhlardan arındırıldığı, üzerlerinde kötü büyü veya zehir varsa bunların da etkisinin yok edildiği düşünülmüştür (Gan, 2000: 367; Roux, 1994: 185; Gumilev, 2011: 114; Durmuş, 2016: 291).

Eskiden beri avcılığa önem veren Türkler ava çıkmadan önce yine ateşin temizleyici özelliğine başvururlardı. Yakut Türklerinde ateş üzerinden atlayarak tütsülenmek suretiyle silahların ve elbiselerin temizlendiğine inanılıyordu. Kadınların adet görme ve doğum sonrasında av, silah ve araç gereçlerine dokunmaları durumunda kesinlikle ateşle temizlenmesi gerekirdi (Günay ve Güngör, 2015: 57).

Ölümlerle ilgili meselelerde de ateş temizleyici/arındırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bunun bir örneğini Yenisey Kırgızlarında görmekteyiz. Ögel, Yenisey Kırgızlarında ölü yakma geleneğinden bahseder ve bunun temizleme/arındırma ritüeli gereği yapıldığını kaydeder. Yine başka bir örnek olarak, Orta Asya'da ölümden sonra, ölüye ya da ölünün bulunduğu yere dokunmuşlardır düşüncesi ile insanların ve hayvanların temizlenme ritüeline tabi tutulduğunu, bunun da ateş yakmak, ateşle temizlemek suretiyle yapıldığını kaydeder (Ögel, 1995: 522).

Ölüm olayından sonra ateş yakma geleneğine dair uygulamalar Amasya'da da görülür. Amasya'nın Göynücek ilçesinde cenazenin yıkandığı yerin temizlenmesi/arındırılması ateş yakılmak suretiyle gerçekleşir. Yakın zamana kadar ölü evinde geceleri üç,

dört gün ateş yakılırdı, günümüzde bu mum yakma ya da geceleri ışıkların üç, dört gün açık bırakılması şeklinde devam etmektedir. Yine aynı ilçede, mezarlıklarda mezar başlarında ateş veya mum yakma adetleri de görülmektedir. Bazı mezarların baş kısımlarında mum veya ateş yakmak için özel bölümler de yapılmıştır. Ayrıca ölünün gömüldüğü gece ölü evi önünde sabaha kadar yanan ateş, ölen kişinin arkasında kalanların temizleneceği (Taştan, 2019: 78-83) inanişından kaynaklanmaktadır.

Amasya'da "geçden" ismi verilen, hava karardıktan sonra dışarıya çöp atmak, kaynar su dökmek gibi eylemlerden kaynaklandığı düşünülen ve cin çarpması/musallat olması şeklinde tabir edilen, sonucunda iç huzursuzluk, sıkıntı ve uykusuzluk yaşanan bir hastalıktan bahsedilir. Tedavisinde su ve ateş kullanılan hastalığın sağaltımında; kızdırılan maşa, kürek ve bıçak yani demirden yapılmış nesnelere soğuk suda söndürülür, çıkan duman ile de hasta tütsülenir. Kullanılan nesnelere demirden yapılmış eşyalardan seçilmesi, cinlerin korkutularak kaçırılması düşüncesiyle bağlantılıdır (Gündüz Alptürker, 2018: 108-109). Burada ateşin temizleyici/arındırıcı özelliğine olan inanişla birlikte, Türk kültüründe yeri ve önemi büyük olan demir de dikkat çekmektedir. Çünkü ateş ve demir her ikisi de Türk kültüründe kötü ruhlardan korunmak için kullanılan en etkili nesnelere arasındadır. Ateşten başka demir veya demirden yapılmış bazı eşyalar da Türk mitolojisinde "kara iyeler" olarak tabir edilen kötü ruhlardan bazılarının uzaklaştırılmasında başvurulan başlıca nesnelere arasında gelir ki, bunun en önde gelen örneği; hem eski Türk kültüründe hem günümüz Orta Asya'sında hem de Anadolu'da yaygın olarak görülen ve yeni doğum yapmış kadın ile yeni doğmuş bebeğe musallat olduğu düşünülen ve cinler sınıfından sayabileceğimiz "Al-Karısı, Al-Bastı" adındaki kötü ruhtur.

Temizlenme ve arınma ritüeli başlığı altında Nevruz konusuna da kısaca değinmek gerekmektedir. Baharın gelişini müjdeleyen Nevruz Bayramı ve bugün de yakılan Nevruz ateşi de Amasya'da temizlenme/arınma ritüelinin bir örneği olarak ifade edilebilir. Amasya'nın Göynücek ilçesinde Nevruz ateşi yakıp üzerinden

atlamının yıl içindeki kirlerden kurtulma ve arınmanın sağlanması amacıyla yapıldığı görüşü halk arasında yapılan röportajlarda ifade edilmiştir. Yine Amasya'da ateş etrafında oynanan sim sim oyunu da bu yönde bir anlam ifade eder (Taştan, 2019: 84).

3.Türk Mitolojisinde Ateşin Tedavi Edici Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Türk kültür ve mitolojisinde ateşle ilgili uygulamalar arasında sağaltma ritüelleri önemli yer tutar. Ateşin Türk mitolojisindeki bu özelliği, temizleyici/arındırıcı özelliği ile de bağlantılıdır. Yukarıda bahsettiğimiz ateşin temizleyici/arındırıcı yönü özellikle kötü ruhlarla bağlantılıdır. Eski Türk kültüründe hastalıklar kötü ruhlarla izah edildiği için ateşle sağaltma ritüeli de kötü ruhların kovulması, defedilmesi böylece vücudun sağlığına kavuşturulması düşüncesini içermektedir. Bu yüzden ateşle sağaltma yani tedavi etme aynı zamanda kötü ruhların vücuttan temizlenmesi/arındırılması fikrini taşımaktaydı. Bu uygulama da günümüzde hala devam etmektedir.

18

Bu durumda Türklerin başvurduğu "tütsüleme" adı verilen bir işlem yaygın olarak yapılmaktaydı. Günümüzde Kırgız, Başkurt ve Kazak Türkleri, kötü ruhları kovmak amacıyla "alaslama" adı verilen bir yöntemi kullanarak, yağlı bir bez parçasını yakıp, hastanın etrafında "alas alas" diyerek dolaştırırlar. Böylece alaslama veya tütsüleme yöntemiyle onu arındırıp tedavi etmeye çalışırlar. Yakut Türkleri de salgın hastalıklardan sonra bir meşale ile evleri ve gerekli yerleri temizlerdi (Ögel, 1995: 522).

İnsanların ateş ve tütsüyle arındırılarak tedavi edildiğine inanıldığı gibi, hayvanların da aynı yöntemle arındırılıp tedavi edildiklerine inanılmıştır. Örneğin; Buryatlar, hayvanların girdirildiği ağılların dokuz tarafına ateş yakıp, hayvanları bu ateş üzerinden atlamaya zorlayarak temizleme/arındırma ritüeline tabi tutardı. Böylece hastalıklardan kurtulacaklarına inanırlardı (Ögel, 1995: 522). Hayvanların ateş üzerinden atlatılarak arındırıldıklarına ve hastalıklardan temizlendiklerine inanma Amasya'da da görülen bir gelenektir. Amasya merkez köylerinden

Aydoğdu'da insanlar, yaylalara çıkmadan önce hayvan sürülerini çalman ismini verdikleri duvarla çevrelenmiş bir yerde toplarlar ve bu yerin kapı eşiğinde ateş yakarlar. Sonra kapı açılır ve hayvanlar yakılan bu ateş üzerinden atlatılır. Yapılan bu uygulamayla, hasta olan hayvanların hastalıklarından kurtularak, sağlıklı bir şekilde yaylalara gideceğine inanılır (Bekki, 2007: 250-251).

Amasya'nın Göynücek ilçesi Oğuzeli köyünde derma hastalığından kurtulma yollarından biri olarak yine ateş kullanılır. İnanışa göre dedesinden el almış bir gelin derma ocağıdır ve hastaları arpa ve ateş kullanarak tedavi eder. Yer, zaman ve kişinin durumuna göre belli bir müddet ve zaman içerisinde, etrafi çizilen derma üzerinde belli sayıda arpa taneleri dolaştırılır ve zamanı geldiğinde bu arpalar ateşte yakılır. Belirlenen müddet içerisinde yapılan işlemlerle arpalara geçen hastalık, ateşin yok edici, temizleyici ve arındırıcı özelliği kullanılarak tedavi edilir ve kişi sağlığına kavuşur. Bununla birlikte Amasya'da derma tedavisinde horoz otu ismindeki bitki de başvurulan bir gelenektir. Amasya'da, sağaltımında ateş unsurunun yer aldığı bir başka hastalık da "kurdeşen"dir. Deride döküntü, kaşıntı şeklinde kendini gösterir. İki kişinin yer aldığı sağaltım ritüelinde su ve ateş, kullanılan temel unsurlardır. Bir tas içerisinde su konulur ve onun da içine üç tane kömür atılır. Ritüelde yapılan diğer uygulamaların yanı sıra, kömür ve yara arasında kurulan ilişki bağlamında, kömür söndükçe yaranın da söneceğine inanılır (Gündüz Alptürker, 2018: 101, 106, 164).

Ateş unsurunun önemli rol aldığı horoz otu ile tedavi, hayvanların sağaltımında da kullanılır. Amasya'nın Göynücek ilçesine bağlı Kışlabey köyünde topal veya organı eksik yavru dünyaya getiren bir hayvanı tedavi etmek için önce bir horoz kesilir ve kanı horoz otunun üzerine akıtılır. Daha sonra bu ot yakılır. Yeşil kalan kısmı kesilir ve toprağın içinde kalan kök kısmı da iyice açıldıktan sonra ortasına ateş yakılır, ateşle birlikte kök kurudukça hastalığın da kuruyacağına inanılır (Gündüz Alptürker, 2018: 164). Burada ateş unsurunun hastalığı veya kötü/olumsuz kabul edilen bir durumu temizlediği/arındırdığı inancının Türk

kültüründe geleneksel olarak devam ettiğinin bir örneği daha görülmektedir.

4.Türk Mitolojisinde Ateşin Nazardan Koruyucu Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Günümüzde Orta Asya'da Kırgızlar arasında karşılaştığımız ve gözlemlediğimiz ardıç ağacının dalı kullanılarak yapılan tütsü verme işlemi vardır. Bu işlemde Kırgızlar, ardıç ağacından koparılan küçük bir dalı yakarak onun tütsüsünü yeni alınan bir evin içerisinde, yeni alınan arabanın etrafında ve üstünde, bebeğin ve beşiğinin etrafında, pazara satışı gelmiş yorgan ve döşeklerin etrafında dolaştırırlar. Böylece bunların, kötülüklerden, kötü gözlerden koruduklarına inanırlar.

Orta Asya'da Kırgızlar, Kazaklar gibi Türk halklarının kullandığı ardıç ağacı ve tütsüsü Anadolu'da üzerlik otuna dönüşmüştür. Anadolu'da birçok yerde halk inancı bağlamında nazardan koruma düşüncesiyle yakılan üzerlik otu (Emeksiz, 1998: 229-242; Şişman ve Sezmiş, 2019: 262-270; Şahin, 2012: 15-21) Amasya'da da kendisini gösterir. İnanışa göre, üzerlik otu yakılarak evde dolaştırılır ve tütsüleme yönteminin kullanıldığı bu ritüelde evin her tarafına yayılan üzerlik otunun tütsüsü, nazardan, kötü gözlerden korur. Burada üzerlik otu kullanılmakla birlikte ritüelin gerçekleşmesi için ateş unsuruna başvurulduğu ve çıkan duman ve tütsü sayesinde hedeflenen amacın yerine geldiği düşüncesi hâkimdir.

Amasya'nın Çiğdemlik köyünde halk inanışları bağlamında nazardan korunmak için kullanılan nesnelere arasında su ve ateş ikilemi göze çarpmaktadır. Bir kenarda yakılmış olan odunların közü, abdestli bir kişi tarafından özellikle namazdan sonra, bakır veya demir bir kap içerisinde bulunan suya atılır. Bu işlem yapılırken bir taraftan da dualar okunur ve suyun közle buluşması esnasında çıkan tütsü, evde dolaştırılarak her yer tütsülenir. Tütsüleme bittikten sonra ritüeli yapan kişi evden çıkar ve elindeki suyu ve su içerisinde sönmüş kömürleri evin etrafına döker. Böylece ev ve hane halkının nazardan, kötü gözlerden korunacağına inanılır. Günümüzde Orta Asya Türk halkları

arasında da yaygın olan nazardan korunma yöntemi olarak tütsülemenin yapıldığını görmekteyiz ancak burada geleneksel Türk inanışlarıyla İslami gelenekler iç içe girmiş, birbiriyle harmanlanmıştır.

5.Türk Mitolojisinde Aile Ocağı, Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri

Türk kültür tarihinde ateş, arınmadan sağaltmaya, ısınmadan aydınlatmaya, araç-gereç yapımından haberleşmeye kadar birçok yönüyle toplum hayatında yer edinmiştir. Bununla birlikte ateş, yemekleri pişirme, barınma, korunma gibi aile hayatını doğrudan etkileyen ve ailenin devamını sağlayan önemli bir unsur olmasından dolayı, kendisini içerisinde besleyen “ocak” kavramıyla kutsallaştırılarak, ocağı da içerisinde bulunduran “ev” kavramını sembolleştiren bir yapıya ve düşünceye dönüşmüştür. Bu bağlamda “ateş-ocak-ev” kavramları birlikte ya da birbirleriyle doğrudan bağlantılı olarak kült haline gelmiştir.

Altaylarda; “Atamızın yaktığı alevli ocak, anamızın gömdüğü taş ocak” ifadesi (Ögel, 1995: 510-512), aileyi besleyen, barındıran ocağın aynı zamanda soyun devamı konusunda da önem arz ettiğini göstermektedir. Orta Asya Türk boyları evin ocağına saygı gösterirdi. Manas Destanı'na göre de evlenen kız, nikâhı kıyıldıktan sonra yeni evinin ocağını selamlardı. Altaylarda yeni gelinin saç örgüleri ateşin yanında açılır, bu işlem sırasında ocak yanına konulan yağ ateşe serpilir, ateş alevlenirse uğurlu kabul edilir ve gelin dönüp ateşi selamlardı. Yakutlarda da ailecek sofraya oturulduğu zaman ilk lokma ocağa, ateşe verilir (Ögel, 1995: 510-514). Evin ocağına ve burada yanan ateşe saygı ve saçı geleneği eski Türk toplumlarında ve günümüz Türk toplumlarının bir kısmında devam etmektedir. Örneğin; günümüz Altay ve Yakut Türklerinde ateşe saçı geleneği önemli bir ritüeldir.

Ocağın yanmasına dolayısıyla dumanın çıkmasına vesile olan unsur ateştir. Ateşin bu hizmeti ile soyun devam ettiği anlaşılır. Ocağın tütmesi dolaylı olarak “*atalar kültü*” ile de ilişkilendirilmektedir (İnan, 1995: 67-68). Ocak, Türk kültüründe soyun, ailenin koruyucusu ve devamlılığının teminatı olarak algılanmıştır. “Ocağı sönmek”, “ocağına incir ağacı dikmek” gibi

deyimler doğrudan evdeki ateş, yani ocak kültürüne bağlı iki deyimdir (Kara Düzgün, 2017: 154). Ritüeller göz önüne alındığında “ateş-ocak-ev” kültü ile atalar kültürünün birbirleriyle sıkı bağlantılı olduğu görülmektedir. Aile ve ocak kültürü ve ocak ile soyun devamı düşüncesi milli marşımıza da yansımıştır. Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşı’mızda “Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak” ifadesiyle, vatan üzerinde tek bir aile yani yanmaya devam eden tek bir ocak dahi kaldığı sürece bayrağın dalgalanacağını ve milletin varlığını devam ettireceğini vurgulamak istemiştir.

Ateş ve/veya ocak kültürleri ile atalar kültürü arasındaki ilişkinin izleri Amasya’da özellikle türbe ziyaretlerinde kendini gösterir. Amasya’nın Küçükkızılca köyünde yer alan Kulak Evliyası türbesinde mum yakma geleneğini ve bunun ataların ruhu ile ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. İnanişaya göre ataların rüyada görülmesi ile bağlantılı olarak, bu türbede mum yakılır ve bu mumun ışığının atasına ulaşacağı “deden ışığımı çeksin” sözleriyle ve düşüncesiyle kendine yer bulur (Gündüz Alptürker, 2018: 82).

6. Türk Mitolojisinde Ateşe Saygı ve Amasya’daki İzleri

Eski Türklerde ateşe saygı çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Yakut Türklerinde ateşi sert ve keskin bir şeyle karıştırmak, ateşe ayak uzatarak oturmak, ateşi su ile söndürmek, ateşe kötü söz söylemek, tükürmek kesinlikle yasaktı (Ögel, 1995: 520). Bıçak veya demir bir eşyayla ateş karıştırılmaz, bunların ateşi yaralayacağı düşünülürdü. Ateş su ile söndürülmez, ateşe tükürülmez, ateşle oynanmaz, ateşe kötü söz söylenmez, ateşe çöp atılmaz, ateşin külüne basılmaz. Ateşe saygı olarak yiyecek sunulur ve özellikle yağ ve yağlı yiyecekler sunulur. Ocağa ayakla vurulmaz. Yeni çocuğu doğanlar evden ateş çıkarmaz. Çocuklar ateşle oynatılmaz. Bu eylemler bir ruh sahibi olduğu düşünülen ateşe karşı insanların kendilerini yapmakla yükümlü kabul ettikleri davranışlardır.

Anadolu’da bu davranışlar devam etmektedir. Bu inanişlar Amasya’da tüm canlılığı ile varlığını gösterir. Amasya’da ateşe su

dökülmez, ateşli ocak su ile söndürülmez. Çünkü şeytanın ateşten yaratıldığı ve ateşin etrafında şeytanların olacağına inanıldığı için ondan zarar gelir, uğursuzluk getirir diye düşünülür. Eğer ateşe su dökülmek zorunda kalınırsa, muhakkak besmele çekilir. “Ateş boş değildir, ateş şeytanı temsil eder” derler. Etrafta ruhların olduğu inancıyla sıcak su da yere dökülmez (Polat, 2017: 515).

Sonuç

Türk kültür ve mitolojisinde ağırlıklı olarak Tanrı tarafından insanlara verildiğine, gönderildiğine inanılan ateş kutsal kabul edilen unsurlardan sayılmıştır. Bilinen en eski kaynaklar da Türkler arasında ateşin kutsal kabul edildiği ve onun etrafında birtakım davranış ve uygulamaların ortaya çıktığını delillemektedir. Ele aldığımız çalışmada da görüldüğü gibi ateş, en başta canlı kabul edilen bir varlıktır. Bir ruha sahip olduğu ve bundan dolayı da ateşe yaklaşırken ve bir eylemde bulunurken, bu ruhun faydasının veya zararının dokunabileceği hesaba katılmıştır. Türk kültüründe ve mitolojisinde ruhlar alemi de kendi içerisinde iyi ruhlar ve kötü ruhlar şeklinde ikiye ayrılır. İnsanlara faydası dokunan ve yardımcı olan iyi ruhlar yanında; insanlara zarar veren, kötülükleri dokunan kötü ruhların varlığı da kabul edilmiştir. Bu ruhlar aleminde ateş, insanları kötü ruhlardan ve kötülüklerden koruyan, arındıran, insanlara şifa veren, hastalıklardan kurtarandır. Tarihin eski dönemlerinden beri bilinen bu inanış, Türkler arasında günümüze kadar varlığını korumuş, Anadolu'da ve Amasya'da bütün canlılığıyla devam edegelmiştir. Çalışmamızın sonucunda eski Türk kültüründe görülen ateşle ilgili inanışların büyük çoğunluğunun Amasya'da halen uygulandığı ve halk inanışları bağlamında ateşe bağlı ritüellerin gerçekleştirilmeye devam edildiği varılan genel bir kanaattir. Burada eski Türk kültürü ve inanışları çerçevesinde değerlendirecek ve genel bir sonuca varacak olursak; en eski zamanlardan günümüze ulaşan ve Amasya'da halen devam eden ateş kültürüne bağlı inanışlar şu şekilde özetlenebilir: Türk mitolojisinde bilinen ateşin temizleyici/arındırıcı özelliği, ateşin tedavi edici, iyileştirici özelliği, ateşin nazardan koruyucu özelliği, ateşin aile-ocak-atalar kültü ile bağlantısı, ateşe karşı yapılması

geren veya yapılmaması gereken bazı davranışlar bütün canlılığı ile Amasya'da devam etmektedir. Bu durum Türk kültürünün ve mitolojisinin asırları aşarak zamana ve mekâna meydan okuyup günümüze kadar geldiğinin ve günümüzde halen yaşamaya devam ettiğinin göstergesidir.

Kaynakça

- Bekki, Salahaddin (2007). Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 41, s. 249-254.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları* (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dilek, İbrahim (2015). "Türk Mitolojisi". *İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli (Ed.), Türk Kültürü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 267-302.
- Durmuş, İlhami (2016). *Türk Kültürüne Giriş* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emeksiz, Abdulkadir (1998). Türk Halk Kültüründe Üzerlik. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVIII, s. 229-242.
- Gan, Lin (2000). Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar (Çev.: Eyüp Sarıtaş). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV, s.361-374.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler* (7. Baskı). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, Ünver (2015). "Türklerin Dini Hayatı". *İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli (Ed.), Türk Kültürü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 583-612.
- Günay, Ünver ve Güngör, Harun (2015). *Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Gündüz Alptürker, İmran (2018). *Geleneksel Tıbbın Şifa Ritüelleri Üzerine Bir Araştırma: Amasya*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Harun (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara. s. 1-6.
- Güngör, Harun (2012). *Türk Din Etnolojisi* (1. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü* (18. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim (2002). "Eski Türk Dini". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 290-304.
- Kara Düzgün, Ülkü (2017). "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü". *Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan (Ed.), Türk Mitolojisine Giriş* (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi, s. 147-160.
- Kırcı, Emine (1998). "Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar". *Metin Özarlan, Özkul Çobanoğlu (Ed.), Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 398-407.
- Kocasavaş, Yıldız (2002). "Gök Tanrı İnanıcı". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 326-329.
- Memmedov, Celal Beydili (2002). "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnanıcı)". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 330-337.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Polat, Kemal (2013a). "Geleneksel Türk Dini ve Halk İnanışları". *Yaşayan Dünya Dinleri*. Erzurum: AÖF Yayınları, s. 10-26.
- Polat, Kemal (2013b). Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Türkistan'dan Anadolu'ya Gelenek ve İnanışlarımız. *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 53, Yıl: 9, s. 1056-1068.
- Polat, Kemal (2017). Amasya'da Geleneksel Türk Dini İnanışlarının İzleri. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*. Amasya, s. 503-522.
- Roux, Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev.: Aykut Kazancıgil). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şahin, Kübra (2012). *Üzerlik Bitkisinin Türk Halk Kültürü ve Sanatı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, Bekir ve Sezmiş, Mehmet Emin (2019). Alevi ve Sünni Köylerinde Yaşayan Halk İnanışlarının Karşılaştırılması (Zile İlçesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), s. 262-270.
- Taştan, Biricik (2019). *Amasya İli Göynücek İlçesi Türk Halk İnanış ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.